

*Қазақстан Республикасы
Мәдениет және спорт министрлігі ұсынады*

ӘКЕ МЕН БАЛА

Ыбырай АЛТЫНСАРИН

Алматы, 2021

Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш

Атасы он жасар ұл баласымен далада келе жатып, баласынан сұрады:

- Анау өрмекшіні көремісің, олар не істеп жүр?
- Көремін, олар өрмек тоқып жүр.
- Ал анау құмырсқаны көрдің бе?
- Көрдім, аузында бір нанның талшығы бар, жүгіріп кетіп барады.
- Жоғары қара, аспанда не көрінеді?
- Жоғарыда қарлығаш ұшып жүр, аузында кесе тістеген шөбі бар.

Сонда атасы айтты:

- Олай болса, шырағым, ол кішкентай жәндіктер саған үлгі болсын. Өрмекші маса, шыбынға тұзақ құрып жүр, ұстап алған соң, өзіне азық етуге. Құмырсқа бала-шағаларына тамақ аулап, бір нанның ұсағын тапқан соң өзі жемей, аузына тістеп, қуанғаннан үйіне жүгіріп қайтып барады. Қарлығаш балапандарына ұя істеуге шөп жиып жүр. Жұмыссыз жүрген бір жан жоқ. Сені де Құдай Тағала босқа жүруге жаратпаған, жұмыс істеуге әдеттену керек, – деді.

ТЫҢДАУ ҮШІН

Сәтемір қалай патша болды?

Сәтемір жеті жасар кезінде ата-анасынан жетім қалыпты. Күндерде бір күн Сәтемір далада ойнап жүріп, бір ескі үйдің түбінде шаршаған соң сүйеніп, жан-жағына қарап жатса, бір аяғы ақсақ құмырсқа үйдің төбесіне қарай өрмелеп барады да, орта тұсына барғанда құлап түседі. Тұра салып тағы да өрмелейді, маңағыдан гөрі жоғарырақ барғанда тағы құлап түседі. Үшінші рет құмырсқа және тырмысады. Ақыры, бар күшін салып, қисая-мисая барып, үйдің төбесіне шығып кетеді. Мұны көріп Сәтемір ойланып қалды: Құдай Тағаланың жаратқан жан-жануарының ең кішкентайы осы құмырсқа екеш құмырсқа да тынбай жұмыс істеп жүр. Өзі ақсақ, бір тырмысып, екі тырмысып, жығылып, сонда да қоймай, ақырында, мұратына жетті. Үйдің басына шықты. Мұны көріп отырып менің де талап іздемей, жұмыссыз ойнап жүргенім ақылсыздық екен деп ойынын тастап, қалаға барды. Қалада бір зор білімді, оқымысты кісі бар екен, соған үй сыпыруға жалданып, ақысына оқу оқыпты. Ақырында, сол Сәтемір асқан данышпан, әлемге әйгілі патша болған екен.

ТЫҢДАУ ҮШІН

ТЫҢДАУ ҮШІН

Әке мен бала

Бір адам он жасар баласын ертіп, егіннен жаяу келе жатса, жолда қалған аттың бір ескі тағасын көріп, баласына айтты:

– Анау тағаны, балам, ала жүр, – деп.

Бала әкесіне:

– Сынып қалған ескі тағаны алып неғылайын, – деді.

Әкесі үндемеді, тағаны өзі иіліп алды да, жүре берді.

Қаланың шетінде темірші ұсталар бар екен, соған жеткен соң, әкесі қайырылып, манағы тағаны соларға үш тиынға сатты. Одан біраз жер өткен соң, шие сатып отырғандардан ол үш тиынға бірталай шие сатып алды. Сонымен, шиені ормалына түйіп, шетінен өзі бір-біреуден алып жеп, баласына қарамай, ақырындап жүре берді. Біраз жер жүрген соң, әкесінің қолынан бір шие жерге түседі. Артында келе жатқан баласы да қызығып келеді екен, жерге түскен шиені жалмажан жерден алып, аузына салды. Біраздан соң және бір шие, онан біраз өткен соң және бір шие, сонымен әр жерде бір әкесінің қолынан түскен шиені он шақты рет иіліп, жерден алып жеді. Ең соңында әкесі тоқтап тұрып, баласына қарап:

– Көрдің бе, мана тағаны жамансынып жерден бір ғана иіліп көтеріп алуға еріндің, енді сол тағаға алған шиенің жерге түскенін аламын деп бір еңкеюдің орнына он еңкейдің. Мұнан былай есінде болсын: аз жұмысты қиынсынсаң – көп жұмысқа тап боласың, азға қанағат ете білмесең – көптен де құр қаласың, – деді.

Бақша ағаштары

Жаздың әдемі бір күнінде, таңертең бір кісі өзінің баласымен бақшаға барып, екеуі де егілген ағаштары мен гүл жапырақтарын көріп жүрді.

– Мынау ағаш неліктен тіп-тік, ана біреуі неге қисайып біткен? – деп сұрады баласы.

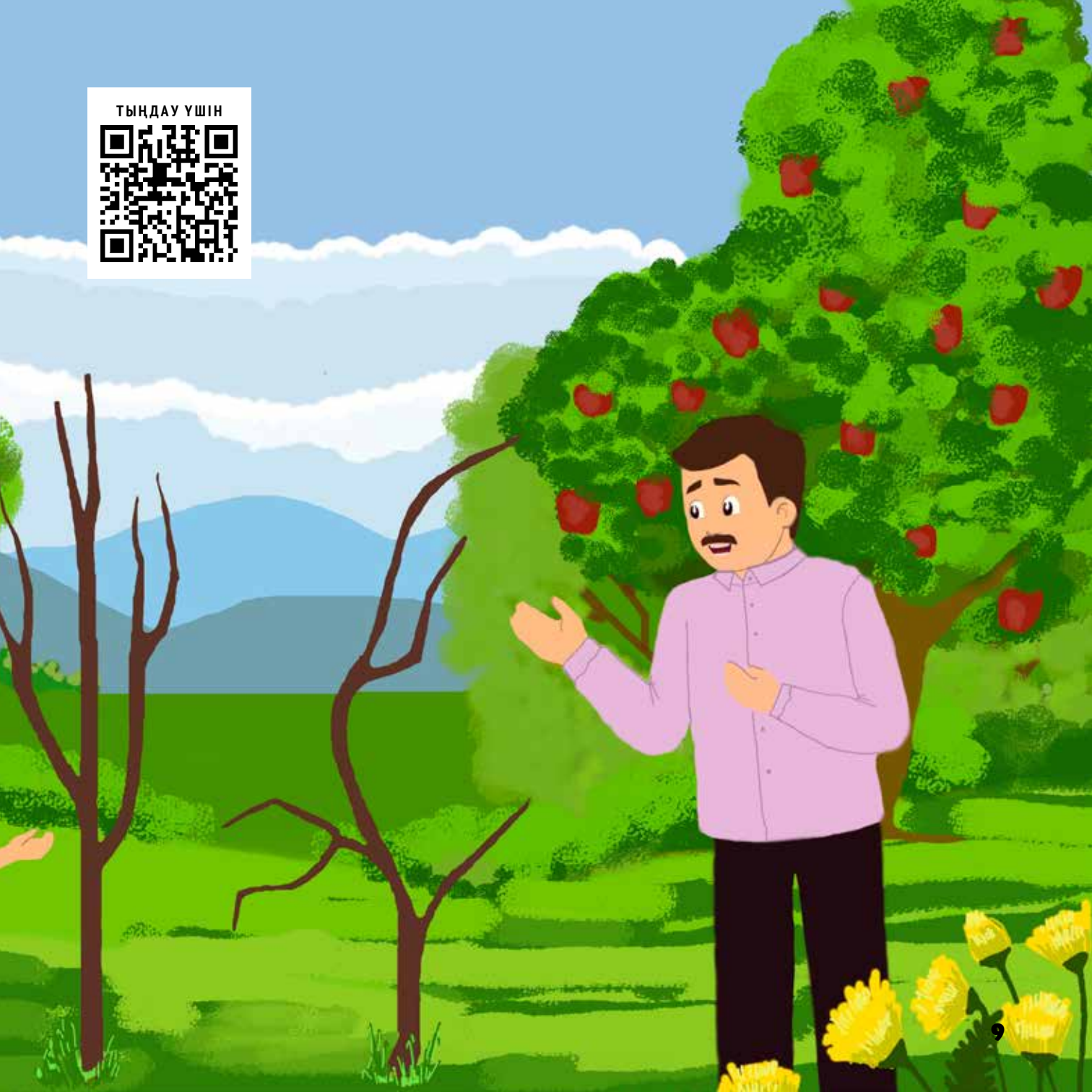
– Оның себебі, балам, анау ағашты бағу-қағумен өсірген, қисық бұтақтары болса кесіп. Ал мынау ағаш бағусыз, өз шығу қалыбымен өскен, – деді атасы.

– Олай болса, бағу-қағуда көп мағына бар екен ғой, – деді баласы. Сонда әкесі:

– Бағу-қағуда көп мағына барында шек жоқ, шырағым, мұнан сен де өзіңе сабақ алсаң болады. Мысалы, сен жас ағашсың, саған да күтім керек. Мен сенің қате істеріңді түзеп, пайдалы іске үйретсем, сен менің айтқанымды тыңдап, орындайтын болсаң, жақсы түзу кісі болып өсерсің. Бағусыз бетіңмен кетсең, сен де мынау қисық өскен ағаш сияқты қисық өсерсің, – деді.

ТЫҢДАУ ҮШІН

“Ештеңе де керексіз жаратылмаған...”

Бір кішкентай қыз әкесінің шапанын жамап отыр екен, әжесі қасына отырып, ақыл айтты:

– Балам, дүниедегі жаратылған жәндік-жансыздардың ешқайсысының да керексіз болып, жерде қалатыны болмайды, – деп.

Сол сөзді айтып отырғанда, қыз бала киімін жамап болып, жердегі мақтаның қиқымын терезеден лақтырып, далаға тастады:

– Әже, осы қиқымның еш нәрсеге керегі бола қоймас, – деп. Әжесі:

– Балам, сол да жерде қалмайды, – деді.

Осылайша сөйлесіп, терезеден қарап отырса, манағы мақтаны жел көтеріп ұшырды. Мұны бір торғай көріп, қуып барып, мақтаны тұмсығына тістеп қана алып, ұшып кетті. Қыз әжесінен:

– Манағы мақтаның қиқымын бір торғай алып кетті, оны неғылады? – деп сұрады.

Әжесі айтты:

– Көрдің бе, балам, күн айналмай манағы айтқан сөздің келгенін. Ол кішкентай мақтаны торғай ұясына төсеп, жас балапандарына мамық етеді, – деді.

ТЫҢДАУ ҮШІН

“Әрдайым солай мейірімді бол...”

Анасы қыз баласынан сұрады:

– Берген ақшамды қайда қойдың?

Бала:

– Біреуге бердім.

Анасы:

– Кімге?

Бала:

– Бір тентек балаға бердім.

Анасы:

– Мұнан былай тентек болма деп берген шығарсың?

Бала:

– Рас, анашым, екінші рет тентек болма дедім. Құс та Құдайдың жәндігі ғой, анашым?

Анасы:

– Иә, біз де, құс та, басқа жан-жануардың бәрі де Құдайдың жаратқан жәндігіміз.

Бала:

– Әлгі бала Құдай Тағаланың жаратқан кішкентай құсын ұстап алып, сатайын деп жүр екен. Құсты аяп кеттім, шиқылдап тұрды. Сонда алып жүрген бала тұмсығын қыса береді, бейшара құстың дауысын Құдай Тағала есітеді деп қорыққан шығар деймін.

Анасы:

– Сонда сен неғылдың?

Бала:

– Мен балаға ақша беріп сатып алдым да, құсты ұшырып қоя бердім. Менің бұл ісім сауап емес пе?

Анасы:

– Әрине, сауап, бейшараларға қайырымды болғаның.

Бала:

– Ол бала, кім біледі, кем-тарлықтан құсты сатуға жүрген-ау?

Анасы:

– Мен де солай ойлаймын.

Сонда сөйлеп отырған қыз бала сіңлісіне қарап:

– Мана ақшамның бәрін бергенім жақсы болған екен, – деді.

Сіңлісі анасына қарап:

– Әпкем екеуміз ол баламен мана бәстесіп едік, әпкем құсыңның бәсі не деп те сұрамай, ақшасының бәрін берді. Мен айттым: Құстың бәсі не? – деп сұрау керек еді деп, қайсымыздікі дұрыс?

Анасы үлкен қызына қарап айтты:

– Сенің де бұл істеген ісінді дұрыс демеймін. Егер тағы бір манағыдай бала жолықса, ақшаңның бәрін бастапқы балаға беріп қойдың, соңғыға не берер едің?

Үлкен қызы:

– Онда мен тағы да саған келер едім.

Анасы:

– Егер менде де ақша болмаса қайтер едің?

Бала:

– Онда... – деп, не дерін біле алмады.

Анасы:

– Көбірек жақсылық етуге шамам келсін десең, әр нәрсеге күтімді болу керек; әуелі құстың бәсін сұрап, егер аз ақшаға бермеймін десе, сонда ғана ақшаңның бәрін беруің керек еді. Ол өзі қандай құс екен?

Баласы:

– Мен сұрағаным да жоқ, анашым, өзің айтушы емес пе ең, жақсылық еткен жанның атын да сұрама деп.

Анасы күліп:

– Солай, солай, шырағым, – деді.

Баласы:

– Анашым, сен көрсең еді, құсты қоя бергенімде, әуелі қуанғаннан тіпті ұша алмады. Сонан соң құсты сатқан баладан уәде алдым, екінші рет ұстама деп.

Анасы:

– Қызым, жақсы іс істепсің, мінекей, саған тағы да ақша.

Қызы:

– Алла разы болсын, анашым.

Анасы:

– Шырағым, қызым, әрдайым осындай мейірімді бол, саған да мұның үшін Құдай мейірім етеді, – деді.

“Әжем қиналмасын дедім...”

Сейіт орам үстінде жүгіріп бара жатқанда, бір арбалы келіп, байқаусызда соғып кетіп, аяғын сындырыпты. Ойбайлап жылап жатқан баланы көріп шошынғаннан анасы есінен танып қалыпты. Мұны көрген соң, Сейіт жыламақ түгіл, сынған аяғын орнына салып, таңып жатқанда да дыбысын шығармай, қабағын да шытпай, үндемей жатты. Сонда сынықшы кісі:

– Аяғың ауырмай ма, қабағыңды да шытпайсың? – деп сұрады.

Сейіт анасы шығып кеткен соң, демін алып, сынықшыға сыбырлап айтты дейді:

– Ауырмақ түгіл, жаным көзіме көрініп тұр, бірақ менің жанымның қиналғанын көрсе, анам да қиналып, жүдемесін деп, шыдап жатырмын, – деді.

ТЫҢДАУ ҮШІН

ТЫҢДАУ ҮШІН

Полкан – ит, ал мен ше?!

Біз оқып жүрген шағымызда, ұстазымыздың қорасында бір Полкан деген үлкен ит бар еді. Терезеден қарап тұрғанымызда, әлгі Полканға бір кішкентай қанден ит келіп, өршеленіп үріп, аяғын тістеп, үстіне секіріп тиісе бастады. Сонда мен тұрып айттым:

– Тоқта, қанденім, ойнақтағаныңды қоймасаң, Полкан сазайыңды берер, – деп. Біраз қарап тұрдық, кішкентай қанденнің ойнақтағанына, тістегеніне Полкан ашуланып қозғалмады. Түрегелсем, арт жағымда ұстазымыз келіп, менің әлгі сөзімді естіп тұр екен, маған қарап айтты:

– Көрдің бе, анау Полканның сенен гөрі көңілі жұмсағырақ. Сен өзіңнен кіші балаларменен ойнасаң, ақырында біреуін жылатасың немесе ренжітесің. Полкан ит те болса, өзінен кіші әлсіздерді ренжітуді ұятсынып, қанденге тимей тұр, – деді.

“Ақшамды депозитке саламын...”

Бір үйші жұмысымен көп ақша тауып жатса да, қанағат етіп, аз жұмсап тұрады екен. Бір күні көршісі сұрады:

– Осы сен бай бола тұрып, ақшаңды қай жаққа жібересің, көзге түсетін еш нәрсең көрінбейді, – деді.

Үйші айтты:

– Тапқан ақшамның бір бөлігімен қарызымды өтеймін, бір бөлігін депозитке саламын.

Көршісі:

– Қойшы, батыр, сенің қарызың бар ма еді және қашаннан бастап депозитке ақша салып жүрсің? – деді.

Үйші айтты:

– Қартайған әке-шешеме берген ақшаларымды өтеп тұрған қарызым деп білемін, ал өзімнен туған балаларға білім алуға, асырауға кеткен ақшамды депозитке салған ақша деп білемін. Балалар адам болып, біз қартайғанда жақсы асыраса, олардың қарызымды өтегені емес пе?! – деді.

БЕЙНЕ ТАСПА

ТЫҢДАУ ҮШІН

Мен қалай бай боп кеттім?

Францияның бір білімді адамы жазады:

– 1791 жылда, өзім университетте оқып жүрген жігіт күнімде, әр апта сайын Версаль қаласында тұратын анама жаяу барып-қайтып тұрушы едім. Сонда әрдайым жолымда бір Антон деген тіленші отырып, қайыр сұрап жүруші еді. Бір күні тағы сол жолмен келе жатып, бір орта бойлы арықтау кісіге кездесіп, жөніміз бір болған соң, бірге келе жатқанымызда, әдетше манағы Антон алдымыздан шығып қайыр сұрады. Қасымдағы кісі тоқтап, Антонның бетіне қарап тұрды да айтты:

– Сен қарауға еп-есті кісі секілді көрінесің және жұмыс істеуге қуатың да бардай көрінеді, сөйтіп тұрып мұндай жаман іспен өзіңді кемшілікке салып жүрсің. Бай болғың келсе, мен саған ақыл айтайын: мен де өзіңдей

кедей едім, бірақ сен сияқты тіленшілік қылғаным жоқ; елден, қала-қаладан қыдырып жүріп, әуелі қоқыс-қопсық арасынан, не болмаса жай кісілерден ескі шүберек сұрап жиып жүрдім. Ол шүберектерді апарып қағаз жасайтын фабриктерге сатып, соныменен азды-көпті ақша болған соң бір есек, бір арба алдым, содан кейін әуелі аздап, бара-бара көбірек, әр үйден ескі-құсқы, тұтынуға жармайтын шүберектерді сатып алып, арбамен жүріп сауда жасай бастадым. Осындай іспен жеті жылда 10 мың франк ақша тауып, енді бір қағаз фабрикасына кірістім. Жасым жас, ісіме нық, жинақты және еріншектікті білмегеннен соң, осы күнде екі үлкен үйім бар, фабрикамды балама бердім, үмітім бар, балам да аштық көре қоймас деген. Себебі: баламды да жасынан бос жүруге, еріншектікке, қиналмай мал табуға үйретпедім. Осы айтқанымша қиындықтан қашпасаң, сен де бай боласың Антон, – деді де, жөніне жүріп кетті.

Антон бұл сөздерді естіген соң терең ойға қалып, қайыр сұрауын да ұмытып тұрып қалды.

1815 жылда Брюссель деген қаладан өтіп бара жатып, бір кітап сататын үлкен дүкенге кірдім. Дүкеннің ішінде бірнеше жұмысшыларға олай-бұлай етіңіз деп, бұйырып тұрған бір кәсіпкердің кескіні көңіліме таныс адамдай көрінді. Сөйтіп тұрғанымда әлгі кісі мені көріп, бетіме қарап тұрды-тұрды да, қасыма келіп айтты:

– Айып етпесеңіз, сұрайыншы, осыдан жиырма бес жыл бұрын сіз оқу оқып жүріп, әр жұма сайын Версальдегі үйіңізге барып жүрген жеріңіз бар ма еді?

Сонда ойыма түсіп, таң қалып:

– Сен Антонбысың? – дедім.

– Рас, – деді Антон, – мен сондағы көрген тіленші Антоныңыздың өзімін. Сол кездегі қасыңызда бірге жолыққан кісінің айтқандары көңіліме кіріп кетіп, тіленшілікті тастап, жұмысқа кірістім, ісіме нық, малыма күтімді болдым; ақырында, сол кісінің айтқаны келіп, мінекей, осы үлкен дүкеннің иесі болдым, – деді.

Білгеннің пайдасы

Бір қарт ұста күні-түні тынбай іс соғып отырады екен. Оған сол кездегі Броун деген бір бай көршісінің баласы ойнап жүріп қызыққа күнде ұстаға келіп, іс соққанына қарап тұрады екен. Бір күні ұста балаға айтты:

– Төрем, қарап тұрғанша, тым болмаса, шеге соғуды үйренсейші, кім біледі, бір күндерде сол өнердің де керегі болар.

Бала нем кетеді деп, күнде мазаққа шеге соғып жүріп, бірнеше күнде жақсы соғуды үйреніп алыпты.

Бірнеше жылдар өткен соң, жұртында қатты жаугершілік басталып, Броунның мал-жаны таланып бітіп, өзі әйелі, баласымен қашып шығыпты. Сонымен, ішерге-жеуге, киюге де ақша таппай, бір қалада жүрген уақытта, қаланың әкімі бұйрық шығарды: әскерге көп етік керек, жақын жердегі қалалардың сататын шегесі таусылды, шеге даярласын, деп. Сонда манағы баланың мазаққа үйренген өнері есіне түсіп, патшалық етікшілерге хабар салды:

– Егер көп шеге керек болса, мен осы жұмыстың бәрін аламын, – деп.

Етікшілер істеген шегелерді көріп ұнатқан соң, әскердің етігіне шеге істеудің міндетін алып, көп ақша тауып, бүкіл өміріне дейін кедейлік көрмей өткен екен.

ТЫҢДАУ ҮШІН

ТЫҢДАУ ҮШІН

Қыпшақ Сейітқұл

Кыпшақ Сейітқұл отыз үйлі ауылымен, барлық жерде ұрлық болып жатқан уақытта, бұл отыз үй кедейді қалай етсем байытып, халық қатарына қосамын деп ойға қалды. Сауда етуге мал жоқ, ұрлықпен мал алсам, бір күндері олар да бізден қуып алады, ақырында, ештеңесіз жолда қаламыз деп, көп ойланады. Соның бәрін де шамалап қарап, ақыры бір қиялға түсіп, Сейітқұл әуелі мекен еткендей бір орын іздеді. Көп жерлерді кезіп жүріп, ақырында, Торғай жеріндегі Қабырға деген өзен-судың бойына тоқтады. Мына жақта Үргеніш, Қоқаннан, мына жақта қалмақтан шетірек және жаманшылық болса, қалың Қыпшақ деген руға жақынырақ екен деп, сол жерді ұнатып қайтқан соң, қысты өткізіп, жаздың жылы уақытында кедейлердің барлығын түгел көшіріп, Қабырға бойына алып келді. Сейітқұлдың бір ағасы бар еді, жол жүріп, ұрлықты әдет еткен; інісінің қанша айтқан ақылына көнбей, үш-төрт үймен жалғыз-ақ сол көшпей, ескі орны Түркістан жағында қалды.

Қабырғаның бойына келген соң, Сейітқұл қолына кетпен алып, отыз үйлі кедейіне де кетпен беріп, жер тегістеп, егін етуге кірісті. Түркістан жағында көрген үлгісімен судан арық қазып шығарып, егінге су жіберді. Егіні піскен соң орып, жиып алып, артығын төңірегіндегі көшпелі елге сатып, ақша тапты. Жаңа мекен еткен жеріне орныққан соң, Сейітқұл егінді жылдан-жылға күшейтіп, арық басына шығыр салып, суды шығырмен айдап, астықтың артығын төңіректегі елге ақшаға айырбас етумен, бұлардың малдары көбейіп, бай болды. Мұны көріп әрбір көшпелі елдегі

жарлы-жақыбайлар да келіп, Сейітқұлға қосылып келіп, бес-алты жылда Сейітқұл елі деген төрт жүз үйге таянды дейді.

Сейітқұлдың өзі де, жиылған халқы да малдары көбейіп, бай болды, ел жиылып Сейітқұл жұрт ағасы болды, енді сол жұртының адал бейнет, табан ет, маңдай терімен тапқан дәулетін аңдыған жаудан, ұрыдан, даладағы бөріден сақтаудың қамын ойлап, уайымға қалды. Солардан сақтану үшін, Сейітқұл жұртын жиып кеңесіп, судың бір қолайлы жеріне биік қорған салдырды, малдарына реттеп бақташы, қару-жарақты қарауыл жүргізді. Бұлардың осылайша бір ауызға қарап бекінген, бірлігі мықты халық екенін байқаған соң, малға қызыққан сырттағы көшпелі халықтар да ұрлыққа келе алмады. Бұл жағынан көңілі тыныш болған соң, Сейітқұл енді Бұхара, Қоқанға мал айдатып, ол қалалардан қазақ қолды әртүрлі товар алдырып, жылда егін піскен уақытта манағы қорғанда жәрмеңке базар болды. Көшпелі халық белгілі уақытта малын, жүн-жабағысын, тері-терсегін келтіріп, егіншілер оларға астығын, товарын айырбас етіп, осы қалыпша бір жағы егін, бір жағы саудамен Сейітқұлдың ауылы жұрттан асқан бай болыпты.

Манағы Сейітқұлдың ағасы ұрлықпен жұрттың малын ұрлап бай боламын деп жүргенде, Қоңырат қаласында қолға түсіп, кім екені де белгісіз, біреу өлтіріп кетіпті; қалған мал-жанын ұрының малы деп Түркістан әкімдері талап алыпты. Ағасының қасындағы адамдарын Сейітқұл көп жылдар іздетіп, таптырып, қасына алыпты-мыс.

Сейітқұл, құрметті Тілеу Сейдалин сұлтанның айтуы бойынша, 1830-шы жылдарда өмірден өтіпті-міс. Сол данышпан кісінің ақылымен егінді әдет еткен халық Қабырға суының бойында әлі көп. Жарлы болып, бөтен кәсібі жоқ кісілер Торғай жағында дереу егінге айналады, ерінбей азаптанса, бірнеше жылда түзеліп, халық қатарына қосылады.

ТЫҢДАУ ҮШІН

Таза бұлақ

Үш жолаушы бір бұлақтың басында бір-біріне кез болыпты. Бұлақ бір тастақ жерден шыққан, айналасында қалың біткен ағаш жапырақтары бұлақтың үстіне төгіліп тұр. Суы мұздай, салқын, шыныдай жылтылдап тұрған сонша әдемі, таза бұлақ екен. Су шыққан жеріне бір қазандай тасты біреу қорғаныш қылып, тастың суағар жеріне жазу жазыпты:

– Әй, жолаушы, болсаң осы бұлақтай бол, – деп. Манағы үш жолаушы бұлақтан ішіп қанған соң жазуды оқып, біреуі саудагер екен, ол айтты:

– Бұл жазылған ақыл сөз екен, бұлақ күн-түн тынбай ағып, алыс жерлерге барады, бара-бара кеңейіп, үлкейеді, бұған бөтен бұлақтар құйып, сөйте бара үлкен өзен болып кетеді. Мұнан мұрат сол: сен де, адам, тынбай қызмет қыл, еш уақытта жалқауланып тоқтап қалма, сөйтсең, ақырында, сен де зорайып мұратыңа жетесің дегені ме деп білемін, – деді.

Екінші жолаушы мүсәпір молда екен, басын шайқап:

– Жоқ, мен олай ойламаймын, бұл жазудың мағынасы сіздің ойлағаннан гөрі жоғарырақ соқса керек, бұл бұлақ: кім-кімге болса да даяр, ыстықтағанды салқындатып, жанын рақаттандырады, сусағанның сусынын қандырады, оның үшін ешкімнен ақы дәметпейді; бұлай болса адамға да алар үлгі сол: біреуге жақсылық етсең, ол жақсылығыңды ешкімге міндет етпе дегені болса керек, – деді.

Үшінші жолаушы көркем келген бір әдемі жігіт екен, бұл үндемей тұрды. Жолдастары: «Сен не ойлайсың?» – деп сұрады.

Жігіт айтты:

– Менің ойыма бөтен бір нәрсе келеді: бұл бұлақтың суы бір орында тынып тұрып, шөп-шалам түсіп, лай-қоқым болса, бұған адам мен айуан мұнша ынтық боп, жақсы көрмейтін еді; бұлақ күні-түні тынбай ағып тазаланып тұрғаны үшін ынтық болады. Олай болса, жазудың мағынасы: көңіліңді, бойыңды осы бұлақтай таза сақта, бұлаққа қарасақ, күн түссе күннің, шөп түссе шөптің сәулесін көреміз, көңілің сол сияқты сыртқа ашық көрініп тұрсын дегені ме деймін, – деді.

ТЫҢДАУ ҮШІН

“Мен одан әдептімін...”

Бір елдің бас әкімі екінші бір байға жолығып сөйлесіп тұрғанда, қасынан бір кедей жігіт өтіп бара жатып иіліп, басұрып сәлем берді дейді. Оған қарсы әлгі үлкен әкім төре онан да төменірек басұрып сәлем алды. Қасындағы бай:

– Тақсыр, осынша жұрттың үстінен қараған әкімсіз, осы бір кедейге неге сонша басұрасыз? – деп айтты дейді.

Сонда әкім:

– Ешбір ілім-білім үйренбеген, оқымаған мына бір кедей жігіт сонша иіліп, әдептілігін көрсеткенде, мен одан әдепсіз болып қалайын ба? – деді дейді.

ТЫҢДАУ ҮШІН

Мұңсыз адам

Бір патшаның ханымы ауру болып, жұрттан неше-неше дәрігер алдырып, ем еткізсе де ешбір дауасы табылмады. Патша мұнан соң бақсы-балгерлерді жинап жарлық айтты:

– Балдарыңызды ашып, осы ханымға не ем болатынын табыңыз, егер таппасаңыз бәріңізді де астырып өлтіремін, – деп.

Бақсы-балгерлер қорқып, не істерін білмей тұрғанда, ішінде біреуі айтты: «Мен бұл аурудың емін таптым». Сол сөзбен мұны ханға алып келісті. Бұл балгер ханға айтты:

– Дүниеде мұңсыз кісі тауып, соның көйлегімен қақтырсаңыз, бұл ауруға сол ем екен.

Патша жер жүзіне жасауылдарын таратып, қанша іздесе де мұңсыз адам табылмады; біреу бай не бақты болса, баласы жоқ, екеуі де болса, не қатыны не баласының мейірімі жоқ, болмаса біреулерден көрген кемшілігі бар, болмаса не өзі, не қатын-балалары сырқау, ең болмаса сол айтылғанның бәрін құдай берген болса, қанағат жоқ болғаннан уайымы көп.

Күдер үзіп, мұңсыз адам жоқ екен деп қойған кезде, бір күні патшаның баласы келе жатса, бір кедей адам даладағы бұзылған тамның түбіне келіп айтады: «Бүгін жұмысымды бітірдім, қарнымды тойдырдым, енді не уайымым бар, кел жатып ұйықтайын» – деп, тамның қасындағы үйілген шөптің үстіне жығылды да жатты, көп өтпей қорылдап ұйықтап та қалды.

Патшазада мұны көріп, мұңсыз кісі таптым деп патшаға хабар берді. Патша қуанып жасауылдарын жіберді, ол мұңсызды жатқан жерінен көрпесімен бірге орап алып келді. Алып келген соң, бұл адамға алтын-күміс беріп, енді көйлегіңді бер деп қараса, мұңсыздың үстінде көйлегі де жоқ екен.

Харун Рашиттің әділдігі

Хусейін қазының терезесінің түбіне келіп, екі жаман киімді тіленші:
– Құдай үшін, қайыр беріңіз, – деді.
– Құдай өзі берер, барыңыз, – деді қазы.
– Пайғамбар ақы үшін.
– Ей, тіленшілер, енді басымды ауыртпай кетіңіз, – деп ашуланып, қазы оқып отырған кітабын жерге атып ұрды.
– Аһ, қазы, бейшарашылыққа бір нәрсе берсеңші, – деп тіленшілер кетпей, жылап тұрды.

Сонда қазы ыза болып, ұшып тұрып, жұмыскерлерін шақырып бұйырды:

– Мынау бір-екі қыдырындыны зынданға тастаңдар, – деп. Бірақ сол арада тіленшілер жоқ болып кетті.

Үш күн өткен соң, қазыға көп қонақтар келіп, той болды. Қазының үйінің іші жарқыраған алтын, шамасыз сәулет, өзі терезесін ашып, сол терезе түбінде мүфтимен әңгімелесіп, көзін Бағдаттың қаласына салып отыр екен, сол уақытта терезе тұсына ана күнгі екі тіленші тағы келді.

– Қуаныштарыңыз қайырлы болсын, қазы, осы қуаныш үстінде бізді де бір нәрсе беріп қуантыңыз, – деп жылап тұрды. Сонда қазы қасындағы мүфтиге айтты:

– Осы екі қыдырынды тіленшілер екінші рет келіп беймаза етеді, халифа патшамыз осындайларға жаза бұйырмайды. Сөйтсе де, бұл жолы бұйрықсыз да болса, осы екі тіленшіні ұстатып кісендетемін, Бағдаттай қаланың сынын бұзып, қыдырып жүрмесін, – деп, адамдарын шақырды.

Сол уақытта екі тіленшінің өздері үйге кіріп келіп, үстіндегі ескі киімдерін тастап, біреуі айбатты дауыспен ақырды:

– Қазы, мен сені қазы қойғанымда жұртқа қайырлы, байға, жарлыға бірдей, әділ би болар ма екен деп үміт етіп едім, бұл жаңылысыма тоба қылдым. Жапар! Мынау оңбаған құртты алып, әділдікпен жазасын бер, жұртым көріп-білсін патша құрығы ұзын екенін, ерте ме, кеш пе, қылған жамандық патшаға білінбей қалмайтынын, білінсе үлкен-кішілікке қарамай, жаза тартатынын, – деп.

Жиылған қонақтар бұларды танып, аяқтарына құлап жығылысты. Тіленші болып келіп жүрген Харун Рашит деген халифа патшасы, қасындағы Жапар деген уәзірі екен.

ТЫҢДАУ ҮШІН

ТЫҢДАУ ҮШІН

Атымтай Жомарт

Атымтай жомарт өзі есепсіз бай бола тұрып, күн сайын бір мезгіл үстіне ескі-құсқы киім киіп, отын кесіп, шөп тасып жұмыс қылады екен. Бір күні өзінің жақын, таныстары сұрады дейді:

– Жомарт, құдай берген дәулетіңіз бар, ашқа – тамақ, жалаңашқа – киім, үйсіздерге – үй болдыңыз, сөйтіп тұрып өз басыңызды кемшілікке салып, жете алмаған жарлыша отын кесіп, шөп тасығаныңыздың мағынасы не? – деп.

Жомарт айтты дейді:

– Төрт түрлі себеп бар. Әуелгісі: әдемі ат, асыл киім, асқан дәулетті өнебойы әдет етсең көңілге жел кіргізеді; сол желіккен көңілмен өзімнен терезесі төмен бейшаралардан жиреніп, көз салмай, кем-кетікке жәрдем беруді ұмытармын деп қорқамын.

Екіншісі: Бар бола тұрып мен жұмыс қылсам, мұның кемшілік емес екенін біліп, кейінгілер үлгі алсын деймін.

Үшіншісі: Күн сайын өз бейнетіммен таңнан бір-екі пұлға нан сатып алып жесем де бойыма сол тамақ болып тарайды, еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі, сіңімділігі болады екен.

Төртіншісі: Құдай Тағаламның берген дәулетін өзімсініп, тиісті орындарына жаратпай, көбісін өзім ішіп-жеп, өзім тұтынсам, мал берген иесіне күнәлі болармын деп қорқамын, – деді.

Сараңдық па, жинақтылық па?

Бірнеше тәуір кісілер бір жетім-жесір қалған үйлерге көмектесеміз деп, әр үйге қыдырып барып жүріп, бір байдың үйіне келсе, бай жұмыскеріне бір кішкентай жіпті жаңбырда ұмытып, далада қалдырыпсың деп, қатты ұрысып тұр екен. Ұрысып тұрып айтады:

– Сен білмейсің, ол кішкентай жіп те болса, ақшаға сатып алынған нәрсе, ақшаның табылуы оңай емес, – деп.

Мұны есітіп, көріп, әлгі жолаушылар өзді-өзі сөйлесті: Бір жаман жіпті далада ұмытып қалдырдың деп сонша кейіп тұрған адам бізге ешнәрсе бере қоймас, аузымызды ауыртпай, келген ізімізбен қайталық. Ішінде біреуі айтты:

– Неміз кетіп барады, келген соң бұған да айтып кетейік.

Бұл сөзбен байға келіп, сәлем берді. Бай бұларды әдеппен үйіне кіргізді. Сонан соң келгендердің жұмысын есітіп, сол жердің өзінде басқаларға қарағанда екі есе ақша шығарып берді және мұнан басқа төрт-бес қап астық беремін деп уәде етті. Мұнысын көріп жолаушылар таңданып отырды да, өздерінің далада байды сараңға санағандарын айтысты. Сонда бай айтты:

– Аз нәрсені азсынбай, қадірін біліп жинағаннан осындай кем-кетікке жәрдем беруге қолым жетісті, жинақтылық – сараңдыққа жатпайды, – деді дейді.

ТЫҢДАУ ҮШІН

Ақымақ дос

Бір мырза орманнан бір аю баласын ұстап алып, үйіне алып келіп, сонша жақсы күтіп асырапты. Бір күндері әлгі мырза қатты ауырып, бір айдай төсектен тұрмай жатып, сол уақытта аюға да қарайтын кісі бол-

май, бұл да қатты жүдеп зарығыпты. Аурудан азғана тәуір болған соң, мырза бір күні далада, есік алдына отырып, күннің жылысымен маужырап ұйықтағысы келеді, бірақ маңдайына, бетіне шыбын қонып, шыдатпайды. Соның бәрін де манағы аю көріп отыр екен, мырзаға тыныштық бермегені үшін шыбынға қатты кейіді. Сөйтіп, аю ыза болып, тұра жұлқып кеткенде шынжыры үзіліп кетіп, жүгіріп барды да, мырзаның бетіне табанымен салып келіп кеткенде, мырза қалпақтай ұшып, сол жерде ақ жан тапсырды дейді.

Бұл іс Дәуіт пайғамбардың заманында болған екен. Аюды халық пайғамбарға сүйретіп алып барды, бұған қалайынша жаза береміз деп.

Дәуіт пайғамбар аюдан сұрады:

– Не себептен қожанды өлтірдің?

Аю жылап айтты дейді:

– Қожам мені баласындай күтіп, асыраушы еді, ол ауырған уақытта мені күткен кісі болмай, қожамның жазылуын тілеп зарықтым. Бүгін сол аурудан тәуірірек болып, қожамның далаға шыққанына қуанып қарап тұрғанымда, мырза есік алдына отырып, ұйықтайын деп еді, шыбындар тыныштық бермеді; соған ашуым келіп ұрғанымда қожам, не себептен екенін білмедім, өліп қалды. Мен қожамға қастық ойламадым, шыбынды қырайын деп едім, – деді.

Ең бай адам – Сенсің!

Сақып деген бір жақсы кісі байлық жинамай жүріп, ақырында әл кеткенде қатты кедейшілік тартып, бір күні етігі болмаған соң жалаңаяқ далада жүргенінде, аяқтарын тас жыртып, біраз ренжіңкірепті. Сөйтіп келе жатып, екі аяғы жоқ ағаш балдақпен жүрген бір тіленшіге жолықты. Мұны көріп, Сақып қатты өкініп айтты дейді:

– Әй құдайым, ренжігеніме тоба қылдым, шүкір саған – менің жүруге аяғымды аман сақтағаныңа; менде аяқ киім жоқ, ал мына байғұста аяқ та жоқ, мынау балдақты бейшараға жаңадан аяқ табылса, жалаңаяқ та болса жүріп жүруді дүниенің бір қызығы деп білер еді-ау, – деді дейді.

ТЫҢДАУ ҮШІН

A large, stylized tree with a thick brown trunk and green foliage. A QR code is placed on the trunk, with the text 'ТЫҢДАУ ҮШІН' (For listening) above it.

ТЫҢДАУ ҮШІН

Кіммен дос болғың келеді?

Екі дос кісі әңгімелесіп келе жатып, бір аюға кезігіпті. Бұл екі кісінің біреуі әлсіз, ауру екен, екіншісі мықты, жас жігіт екен. Аюды көрген соң бұл жігіт, ауру жолдасын тастап, өзі бір үлкен ағаштың басына шығып кетті дейді. Ауру байғұс ағашқа шығуға дәрмені жоқ, жерге құлады да созылып, өлген кісі болды да жатты: есітуі бар еді, аю өлген кісіге тимейді деп. Аю бұл жатқан кісінің қасына келіп иіскелеп тұрды да, дыбысы білінбеген соң тастап жөніне кетті. Мұнан соң манағы жолдасы ағаштан түсіп, аурудан сұрапты:

– Досым, аю құлағыңа не деп сыбырлап кетті?

Ауру айтты дейді:

– Аю құлағыма ақыл сыбырлады, екінші рет тар жерде жолдасын тастап қашатын достармен жолдас болма деді, – дейді.

Тәкаппарлық

Бенджамин Франклин деген Америка жұртының даңқты білім иесі, он сегіздегі жас күнінде, Медера деген қаланың бір қарт адамына қонақ боп келеді. Шығар уақытта қарт іштегі бір есіктен шығарып салуға алып келіпті. Франклин бұл кісімен сөйлесіп келе жатып, алдында не барын аңғармай, есікке жақындағанда қарт дауыстапты:

– Еңкей, еңкей, – деп.

Сүйдегенше болмай, есік аласа екен, маңдайшасына Франклин маңдайымен тарс ете түсіпті. Сонда қарт күліп айтты дейді:

– Бұл кішкентай реніш сізге екіншіде ақыл болар, ұмытпағайсың, сен жассың, өмірің алдында, басыңды тым жоғары ұстамай, төмен иіңкіреп жүрсең, мұнан да артық неше соққылардан құтыларсың.

Бұл сөзді Франклин сексен жасқа келгенше ұмытпай, әрдайым айтушы еді:

– Сол қарттың ақылы маған көп пайда болды, және көзіммен көрдім: басын жоғары көтерген тәкаппарлардың нешеуінің әлек болғанын, – деп.

Айналаңа дұрыстап қара!

ТЫҢДАУ ҮШІН

Бір күні бір үлкен ғалымнан жаңадан білім алып жүрген адам:

– Тақсыр, өмірдің мәнін қалай үйренсем болады? – деп сұрапты.

Ғалым айтты:

– Шыққан күн мен айдан, көк пен жерден, су мен желден, жер мен таудан, жаңбыр мен қардан үйрен, – деді.

Сұрап тұрған адам айтылған бұл сөздердің мәнін түсінбей дағдарып тұрды. Сонда ғалым айтты:

– Далаға шықсаң көк пен жерді көресің, күн мен айды, көк үстінде жұлдыздарды, тауды-тасты, жел мен жаңбырды – осының бәрін көресің, соларға қарап ой жіберсең, оның бәрін адамның жаратуы мүмкін емес. Таутас пен бүкіл табиғатты жарату – адамның қолынан келер істер емес; олай болса, соның бәрін жоқтан бар еткен бір Құдіретті Ие болса керек, біз көрмеген. Осындай ақылға ойланып жететін болсаң, өмірдің мәнін таптым дей бер, – деді.